

УДК 504.06 : 338 (447.42)

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Л. О. Герасимчук

e-mail: gerasim4uk@ukr.net

Житомирський національний агроекологічний університет
Старий бульвар, 7, м. Житомир, 10008, Україна

Основними дієвими складовими економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області є такі: екологічний податок, рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів та штрафні санкції за порушення вимог природоохоронного законодавства. Протягом 2015 року суб'єктами господарювання сплачено екологічного податку у сумі 6871,8 тис. грн, штрафних санкцій – 93,3 тис. грн. Питома вага екологічних платежів у структурі податкових надходжень обласного бюджету становить 22,7 %. Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету у 2015 р. становила 12,6 % (69,1 % у капітальних інвестиціях та 0,8 % у поточних витратах), а пріоритетними напрямками їх використання були очищення зворотних вод та поводження з відходами.

Ключові слова: екологічний податок, рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, штрафні санкції за порушення вимог природоохоронного законодавства, капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду як через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України, так і через відсутність дієвого економічного механізму у природоохоронній діяльності [1, 6, 10, 15]. Саме впровадження дійових економічних складових впливу на систему природокористування є одним з основних пріоритетів охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів та головною складовою механізму реалізації державної екологічної політики [15]. Серед економічних заходів забезпечення охорони довкілля особливої уваги заслуговують: екологічний податок; фінансування заходів щодо охорони довкілля; відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства [15, 16].

Як показує міжнародний досвід, економічні інструменти екологічної політики (насамперед, такі, як екологічні податки і збори) можуть успішно стимулювати суб'єктів господарювання до раціонального використання природних ресурсів, зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції, зниження шкідливого впливу на довкілля [4, 8, 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища знайшов відображення у численних наукових

працях [1, 4, 6, 7], але більшість з них зосереджена або на узагальненні зарубіжного досвіду, або розглядає його в контексті особливостей розвитку національної економіки, в той час як дослідженням на регіональному рівні не приділено належної уваги.

Наявні наукові дослідження щодо функціонування економічного механізму охорони навколишнього природного середовища в Україні, констатують його неефективність, зазначаючи, що він не набув необхідного розвитку та не спроможний надати вагомому стимулу для виділення суб'єктами господарювання коштів для провадження енергетичних та ресурсозберігаючих технологій, а також встановлення обладнання для ефективного очищення викидів та скидів [1, 3, 4, 13].

Мета, завдання та методика досліджень

Мета роботи полягає у дослідженні функціонування економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області. Для реалізації поставленої мети передбачалося вирішення наступних завдань: 1) здійснити аналіз нового екологічного оподаткування в Україні; 2) опрацювати дані щодо сплати екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та штрафних санкцій за порушення природоохоронного законодавства у Житомирській області; 3) визначити ефективність фінансування природоохоронних заходів у Житомирській області.

Інформаційною базою наших досліджень стали законодавчі акти, що регулюють питання раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища [11, 12], податкове законодавство України [10], офіційні матеріали Головного управління статистики у Житомирській області [5, 14].

Результати досліджень

Об'єктивна потреба інтеграції екологічної політики у стратегію соціально-економічного реформування на всіх рівнях вимагає напрацювання й ефективної системи екологічного оподаткування, яка була б здатна забезпечити адекватне акумулювання фінансових ресурсів для підтримання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання і розвитку екологічно збалансованого суспільного виробництва [3, 8, 9]. Так, розділом VIII Податкового кодексу України з 1.01.2011 р. на заміну колишнього збору за забруднення навколишнього природного середовища запроваджено справляння екологічного податку – загальнодержавного обов'язкового платежу, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних

відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [10].

Теоретичні, методологічні та прикладні аспекти екологічного оподаткування як частини економічного механізму забезпечення охорони довкілля розглянуто в наукових працях багатьох українських вчених [3, 8, 9], однак дослідженням екологічного оподаткування на регіональному рівні не приділено належної уваги.

У Житомирській області екологічний податок сплачують більше 5,5 тисяч суб'єктів господарювання. Найбільшими платниками екологічного податку в області є КП «Житомирводоканал», КП «Житомир-теплокомуненерго», КАТП Житомирської міської ради, Макарівська КЕЧ, ПАТ «Укртрансгаз», ПрАТ «Коростенський завод МДФ» ТОВ «Обіо» та ПАТ «Біомедскло».

За даними офіційної статистики [13], у 2015 р. підприємствам-ресурсокористувачам Житомирського регіону було пред'явлено екологічного податок на загальну суму 7381,1 тис. грн. Це на 36 % перевищує рівень 2010 р. (рис. 1). Підприємствами, організаціями, установами області фактично сплачено протягом 2015 р. 6870,1 тис. грн. екологічних платежів (з урахуванням погашення заборгованості за попередні роки), що становить 93,1 % від загальної суми пред'явлених платежів.

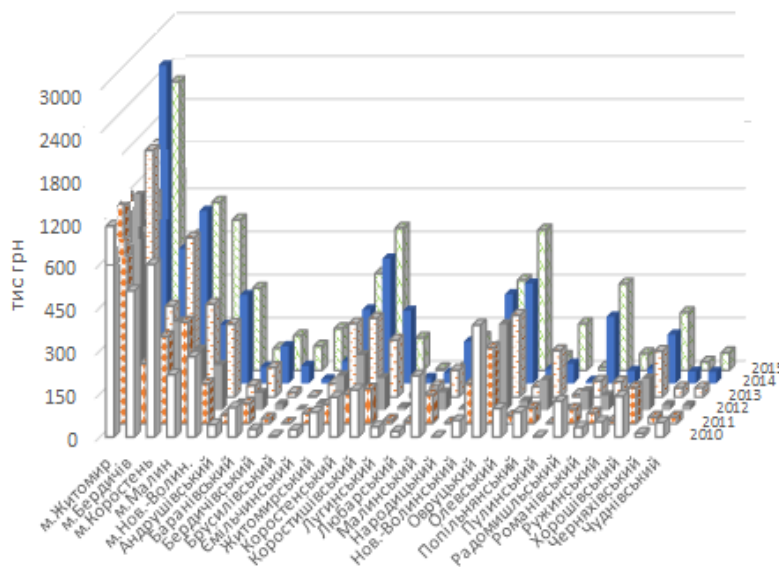

Рис. 1. Екологічний податок, пред'явлений протягом 2010–2015 рр. у розрізі адміністративно-територіальних утворень Житомирської області

*Примітка: за 2010 рік наведені суми збору за забруднення навколишнього природного середовища.

Найбільша сума екологічного податку у 2015 р. у розрізі видів економічної діяльності була нарахована для підприємств переробної промисловості в галузі водопостачання, каналізації і поводження з відходами, а також підприємств добувної промисловості і розроблення кар'єрів. Так, підприємствам переробної промисловості пред'явлено екологічного податку на суму 2042,2 тис. грн (30 % від сумарного обсягу по області), водопостачання, каналізації, поводження з відходами – 1828,3 тис. грн (27 %), добувної промисловості та розроблення кар'єрів – 1281,7 тис. грн (19 %). У структурі галузей переробної промисловості 39,7 % нарахувань з екологічного податку приходить на виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції; 30 % – на виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність; 15,5 % – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів.

Підприємства, організації та установи таких видів економічної діяльності: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщення й організація харчування; інформація та телекомунікації; операції з нерухомим майном; державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок повністю сплатили пред'явлені їм податкові зобов'язання з екологічного податку. Найменший показник

сплати зобов'язань характерний для організацій професійної, наукової та технічної діяльності – 26,4 %.

У сумарному обсязі фактично сплачених екологічних платежів по області 27,5 % становлять платежі, які надійшли від підприємств, що зареєстровані у м. Житомирі (1894,3 тис. грн), м. Бердичеві та м. Малині – 6,8 %, м. Коростені – 592,0 тис. грн або 8,6 %, м. Новоград-Волинському – 3,9 %, що становить 270,3 тис. грн. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць області, третина останніх сплатила податкове зобов'язання з екологічного податку у 2015 р. у повному обсязі. Найменша ж частка фактично сплаченого екологічного податку від пред'явленого підприємствам, установам та організаціям зафіксована у Пулинському районі – 10,4 %.

У структурі екологічного податку найбільші обсяги були нараховані за забруднення атмосферного повітря стаціонарними джерелами – 3696,3 тис. грн, або 50,1 %. За скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти сума податкового зобов'язання становила 1611,5 тис. грн (21,8 %), а за розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах – 2073,3 тис. грн (28,1 %).

У розрізі адміністративно-територіальних одиниць області найбільші суми екологічного податку були нараховані суб'єктам господарювання м. Житомир, м. Малин, м. Коростень, м. Бердичів, Коростенського та Овруцького районів (рис. 2).

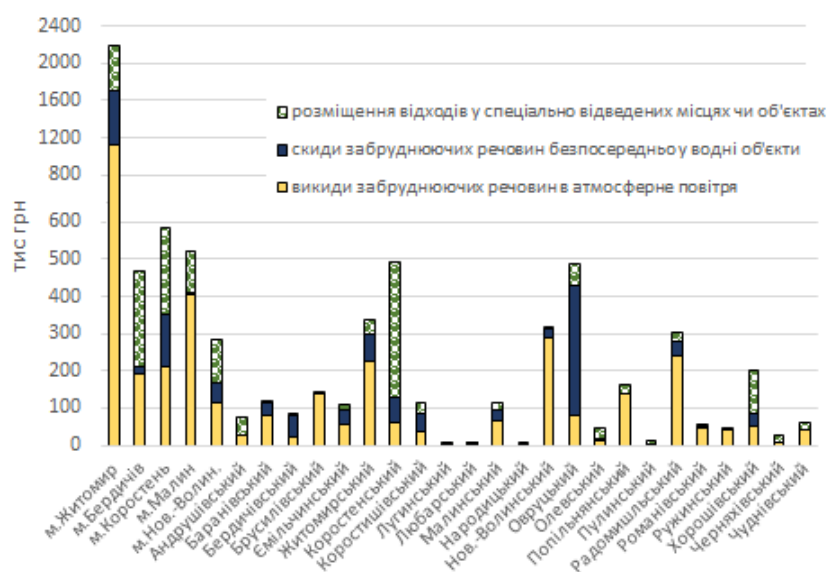
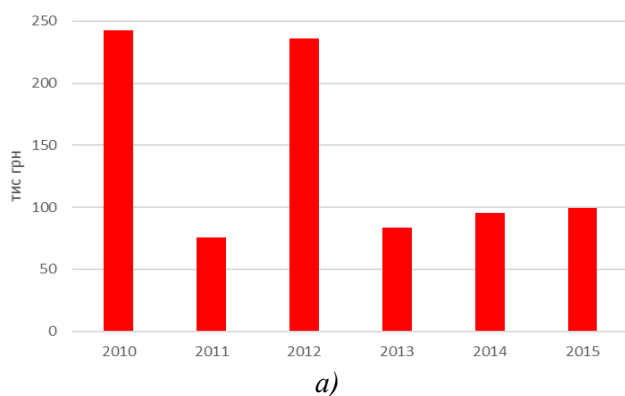

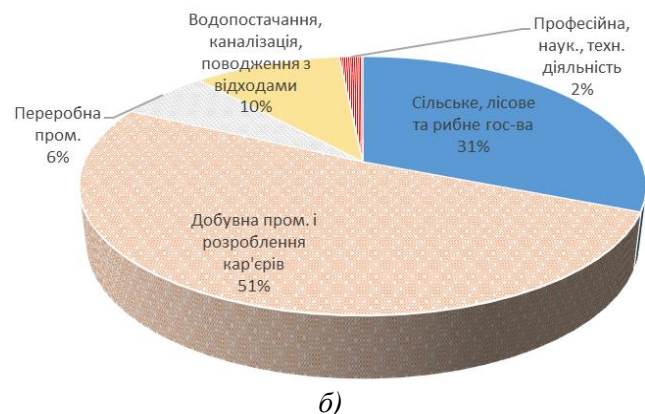
Рис. 2. Структура екологічного податку, пред'явленого суб'єктам господарювання за містами та районами Житомирської області у 2015 р.

Окрім регулюючої функції, екологічний податок, як і рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, є джерелом наповнення Державного бюджету України. До доходів загального фонду Державного бюджету України належить 20 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів, що зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі); 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування; 50 % рентної плати за спеціальне використання води (крім водних об'єктів місцевого значення); 75 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі), [2].

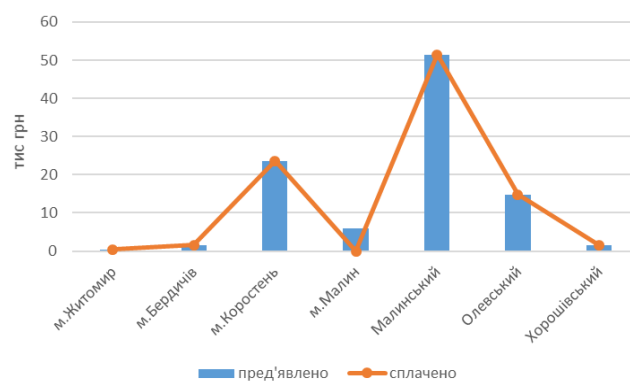
За інформацією Департаменту фінансів Житомирської облдержадміністрації про виконання обласного бюджету за 2015 р., сума податкових надходжень від рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів становила 82921,2 тис грн (з них: рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів – 47786,12 тис. грн; рентна плата за спеціальне використання води – 6918,94 тис. грн, рентна плата за користування надрами – 28096,75 тис. грн), а від екологічного податку – 5956,63 тис. грн. Питома вага зазначених екологічних платежів у структурі податкових надходжень обласного бюджету становить 22,7 %. Питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у структурі надходжень обласного бюджету становить 8 %, а рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення – 4,7 %.

а)

б)

в)

Рис. 3. Відомості про штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства в Житомирській області: а – динаміка протягом 2010–2015 рр.; б – розподіл за видами економічної діяльності; в – в розрізі адміністративно-територіальних одиниць області

До екологічних платежів, крім екологічного податку, включаються й штрафи за порушення природоохоронного законодавства, позови

(претензії) про відшкодування збитків і втрат, заподіяних у результаті порушення законодавства про охорону навколишнього

природного середовища. У 2015 р. всього було пред'явлено штрафних санкцій на суму 99,3 тис. грн (рис. 3). Лідером за пред'явленням штрафних санкцій є добувна промисловість – 50,7 тис. грн. В галузі сільського та лісового господарства сума пред'явлених штрафних санкцій становила 30,9 тис. грн. З усієї суми пред'явлених штрафних санкцій 94 % фактично сплачено. В розрізі адміністративно-територіальних утворень повна несплата штрафних санкцій відмічена у м. Малин (у галузі водопостачання, каналізації, поводження з відходами).

Якщо оцінювати наведені економічні інструменти природокористування за критерієм наповнення бюджету, то вони є безумовно ефективними.

Базовим механізмом фінансування природоохоронних заходів є фонди охорони навколишнього природного середовища, яких в Житомирській області налічують 629, в т. ч. 1 – обласний, 10 – міських, 41 – селищний та 577 – сільських. Проте такі фонди, як зазначають ряд авторів [13, 15], мають низку недоліків: неефективне використання коштів; переважна спрямованість коштів на поточні витрати; недостатньо ефективна система управління; відсутність юридичної відповідальності розпорядників; видатки здійснюються у формі гранту; мала дохідна база.

Наступним етапом досліджень стала оцінка витрат на охорону навколишнього природного середовища, яка дозволяє отримати інформацію щодо економічного забезпечення охорони довкілля. З 1994 р. в Державному бюджеті виділено розділ «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека». Впродовж останніх років витрати з державного бюджету на природоохоронні заходи склали 2–3 % загальної суми витрат.

Загальна сума капітальних інвестицій (інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, витрати на капітальний ремонт та модернізацію, що здійснюються з метою охорони навколишнього природного середовища) на охорону довкілля в Житомирській області, виділені у 2015 р., становить 17979,6 грн, що на 28,8 % нижче, ніж у 2014 році (рис. 4). Найбільше капітальних інвестицій у 2015 р. було направлено за напрямками поводження з відходами (69,6 %) та очищення зворотних вод (30,2 %). Відмітимо, що капітальних інвестицій у напрямку захисту та реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод протягом 2014–2015 рр. не було.

Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету у 2015 р. становила 12,6 % (69,1 % у капітальних інвестиціях та 0,8 % у поточних витратах) проти 1,9 % у 2014 р. та 1,2 % у 2000 р.. 69 % коштів капітальних інвестицій, виділених з державного бюджету були направлені у сферу поводження з відходами, 23,4 % – з місцевих бюджетів направлені на очищення зворотних вод, 7,6 % – з власних коштів підприємств були розподілені за напрямками: очищення зворотних вод – 1231 тис. грн, 100 тис. грн – поводження з відходами, 25,6 тис. грн – збереження біорізноманіття, 3,3 тис. грн – інші напрями.

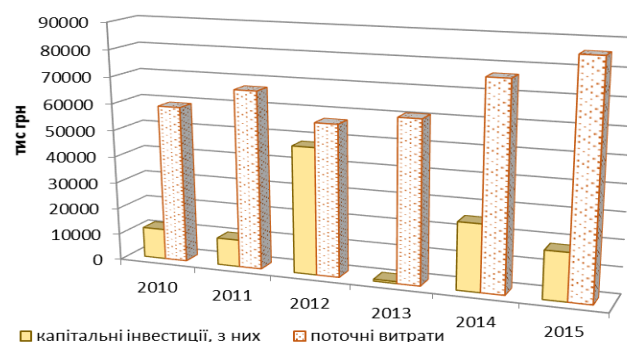
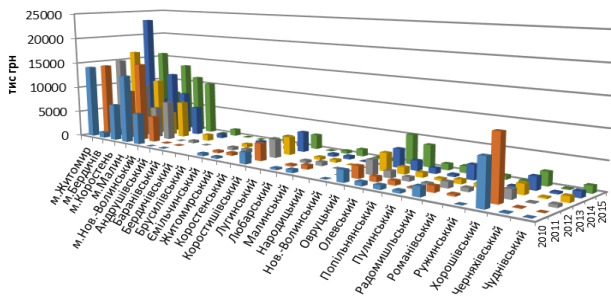

Рис. 4. Динаміка інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у Житомирській області

У 2015 р. у Житомирській області загалом було витрачено на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення 17912,7 тис. грн (12610,7 тис. грн підприємствами м. Коростень та 4308,9 тис. грн – м. Житомир). Такі витрати пов'язані з поліпшенням об'єкта, яке сприяє збільшенню майбутньої економічної вигоди, очікуваної від використання об'єкта.

Крім витрат на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення, окремої уваги заслуговують й поточні витрати на охорону довкілля – витрати, що здійснюються на утримання та експлуатацію об'єкта в робочому стані. Загалом сума поточних витрат підприємств, організацій, установ на охорону навколишнього природного середовища у 2015 р. становила 85783,7 тис. грн (рис. 4, 5). У структурі поточних витрат найбільша частка коштів була спрямована на очищення зворотних вод – 48,2 % та поводження з відходами – 34,4 %. Поточні витрати, спрямовані на збереження біорізноманіття, охорону атмосферного повітря та захист і реабілітацію ґрунту становлять 15 %, а витрати на інші напрями становлять 1,2 %.

2 % та 0,4 % відповідно. Така структура поточних витрат спостерігалася і в період 2010–2014 рр.

Рис. 5. Структура поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища в розрізі адміністративно-територіальних утворень Житомирської області

Виходячи з недостатньої кількості бюджетного фінансування природоохоронних заходів, необхідно розвивати позабюджетні джерела та удосконалювати наявний механізм фінансування природокористування, залучати нові інструменти екологічної політики (екологічно орієнтовані інвестиції, боргову конверсію, екологічний лізинг, страхування екологічних ризиків).

Висновки та перспективи подальших досліджень

1) екологічний податок, рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів та штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства є дієвими складовими економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області;

2) у Житомирській області протягом 2015 року суб'єктам господарювання було пред'явлено екологічного податку на суму 7381,1 тис. грн, частка фактичної сплати якого становить 93,1 %;

3) 50,1 % загальної структури зборів екологічного податку становили збори за забруднення атмосферного повітря стаціонарними джерелами, 21,8 % – скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та 28,1 % – розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах;

4) податкові надходження до обласного бюджету за 2015 р. від рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів становили 82921,2 тис. грн, від екологічного податку – 5956,63 тис. грн. Питома вага

зазначених екологічних платежів у структурі податкових надходжень обласного бюджету становить 22,7 %;

5) протягом 2015 р. пред'явлено штрафних санкцій на суму 99,3 тис. грн, з якої 94 % фактично сплачено;

6) частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету у 2015 р. становила 12,6 % (69,1 % у капітальних інвестиціях – 17979,6 грн та 0,8 % у поточних витратах – 85783,7 тис. грн);

7) пріоритетними напрямками для виділення коштів капітальних інвестицій та поточних витрат протягом 2010–2015 рр. стали очищення зворотних вод та поводження з відходами.

8) необхідно розвивати позабюджетні джерела фінансування та удосконалювати наявний економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища, залучати нові інструменти екологічної політики (екологічно орієнтовані інвестиції, боргову конверсію, екологічний лізинг, страхування екологічних ризиків).

Подальші дослідження, на наш погляд, слід зосередити на більш детальному дослідженні функціонування фондів охорони навколишнього природного середовища у Житомирській області.

Література

1. Білецька І. М. Економічний механізм екологічного регулювання як передумова стійкого розвитку / І. М. Білецька // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – 2014. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : від 08.07.2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

3. Веклич О. О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду : монографія / О. О. Веклич. – К. : Либідь, 2001. – 47 с.

4. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К., 2003. – 88 с.

5. Довкілля Житомирщини – 2015 : стат. збірник / за ред. Г. А. Пашинської. – Житомир : Голов. упр. статистики у Житомир. обл., 2016. – 178 с.

6. Дудюк В. С. Економічний механізм стимулювання екологічної безпеки / В. С. Дудюк, В. В. Гобела // Наук. вісн. Львів.

держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – С. 40–48.

7. Коняхіна Т. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації економічного механізму природокористування / Т. В. Коняхіна // Бізнес Інформ. – 2013. – № 9. – С. 179–184. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_9_30

8. Мандрик В. О. Новий екологічний податок в Україні: стан і напрями удосконалення / В. О. Мандрик, У. П. Новак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.9. – С. 93–99.

9. Міщенко В. С. Зміцнення бази екологічного оподаткування в Україні: методологія і практика / В. С. Міщенко // Економіка України. – 2016. – № 3. – С. 75–87.

10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : від 02.12.2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

11. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр>.

12. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] : закон Верховної Ради УРСР від 25.06.1991 р. № 1264-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

13. Синякевич І. М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І. М. Синякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.

14. Статистичний щорічник Житомирської області за 2015 рік / за ред. Г. А. Пашинської. – Житомир : Голов. упр. статистики у Житомир. обл., 2016. – 475 с.

15. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування : монографія / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2004. – 524 с.

ECONOMIC MECHANISM OF PROVIDING NATURAL ENVIRONMENT PRESERVATION IN ZHYTOMYR OBLAST

L. Gerasymchuk

e-mail: gerasim4uk@ukr.net

Zhytomyr National Agroecological University,
Stary Boulevard, 7, Zhytomyr, 10002, Ukraine

Ecological tax, rent for a special utilization of natural resources and penalties for the violation of nature preserving legislation requirements – are among the basic effective constituents of the

economic mechanism of providing natural environment preservation in Zhytomyr oblast. 6871,8 thousand grv. were paid by the subjects of the economy within 2015 as ecological taxes, and 93,3 thousand grv. – as penalties. The specific weight of ecological payments in the structure of tax revenue into the oblast budget amounts 22,7 %. The share of environment preservation expenses from the state budget amounted 12,6 % in 2015 (69,1 % in capital investments and 0,8 % in current expenses), they were primarily utilized for purifying reverse waters and treating wastes

Keywords: *ecological tax, rent for a special utilization of natural resources, penalties for the violation of nature preserving legislation requirements, capital investments and current expenses for natural environment preservation.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ В ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ

Л. А. Герасимчук

e-mail: gerasim4uk@ukr.net

Житомирский национальный
агроэкологический университет

Старый бульвар, 7, г. Житомир, 10002, Украина

Основными действенными составляющими экономического механизма обеспечения охраны окружающей природной среды в Житомирской области являются: экологический налог, рентная плата за специальное использование природных ресурсов и штрафные санкции за нарушение природоохранного законодательства. На протяжении 2015 года субъектами хозяйствования уплачено экологического налога в сумме 6871,8 тыс. грн, штрафных санкций – 93,3 тыс. грн. Удельный вклад экологических платежей в структуре налоговых поступлений областного бюджета составляет 22,7 %. Доля расходов на охрану окружающей природной среды за счет средств госбюджета в 2015 г. составила 12,6 % (69,1 % в капитальных инвестициях и 0,8 % в текущих расходах), а приоритетными направлениями их использования были очистка сточных вод и обращения с отходами.

Ключевые слова: *экологический налог, рентная плата за специальное использование природных ресурсов, штрафные санкции за нарушение природоохранного законодательства, капитальные инвестиции и текущие расходы на охрану окружающей природной среды.*